

Lorestan University

Legal and Jurisprudential Study of Moharebeh in Imami Jurisprudence

Jafar Koosha

Associate Professor, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: J_Koosha@sbu.ac.ir

---

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 29 September 2025
Received in revised form 26
November 2025
Accepted 07 January 2026
Available online 17 January
2026

Keywords:
Mohareb,
Moharebeh,
Hudud,
Islamic Penal Code

ABSTRACT

Objective: The objective of this study is to examine the juristic and historical background of the crime of moharebeh (waging war against God) and to analyze the correspondence between the principles of Imami (Ja'fari) jurisprudence and its legal treatment in Iran's criminal laws, particularly the Islamic Penal Code. The study seeks to demonstrate how jurisprudential foundations have influenced the conceptualization and identification of moharebeh in the process of drafting criminal legislation.

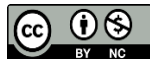
Method: This research adopts a library-based (documentary) method. The analysis is conducted through the examination of Qur'anic verses, hadith sources, classical texts of Imami jurisprudence, and the criminal laws of Iran across three legislative periods: the Law of Hudud and Qisas and Its Regulations (1982), the Islamic Penal Code (1991), and the Islamic Penal Code (2013).

Results: The study indicates that the concept of moharebeh originates from verse 33 of Surah al-Ma'idah and, within Imami jurisprudence, is defined as a crime that threatens public security. An examination of the historical evolution of legislation shows that, in certain periods, the legislator has deviated from the original Qur'anic meaning of moharebeh and expanded its scope. In some instances, such expansion appears inconsistent with the principle of strict interpretation applied to hudud crimes. Nevertheless, the findings also reveal that Imami jurisprudence has played a significant role in shaping the legal provisions related to moharebeh within Iran's criminal justice system.

Conclusion: The results suggest that although moharebeh has clear Qur'anic origins, various interpretations have emerged during the legislative process in Iran. In certain periods, the expansion of its legal scope has extended beyond traditional jurisprudential foundations, creating a degree of divergence from its precise Qur'anic and juristic meaning. Despite this, the influence of Imami jurisprudence on the overall framework of criminalizing moharebeh in Iranian criminal law remains evident.

Cite this article: Koosha, J. (2026). Legal and Jurisprudential Study of Moharebeh in Imami Jurisprudence. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (Special Issue), 1-18. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2083137.1636>

© Author retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2083137.1636>

Introduction

In the Islamic criminal justice system, criminal concepts such as moharebeh are rooted in religious texts and jurisprudential foundations, aiming to preserve divine values and maintain social order. Moharebeh is classified as a ḥadd crime, with its punishment predetermined by the sacred lawgiver. From the perspective of Imami jurisprudence, moharebeh comprises two essential elements: the use of a weapon and the intent to cause corruption (*ifsad fi al-ard*). Mere armed confrontation, without creating public insecurity, does not constitute moharebeh. Following the Islamic Revolution, the concept entered Iran's criminal legislation, undergoing changes in definition and scope across different legal periods. Notably, in the 2013 Islamic Penal Code, greater emphasis was placed on the element of intent and the narrowing of the offense to prevent broad interpretations of ḥadd crimes. Despite these reforms, challenges remain in precisely defining moharebeh. Questions persist as to whether all armed actions that disturb public security fall under this category and how such acts differ from behaviors such as armed robbery or banditry. In several instances, the legislator has expanded the scope of moharebeh, yet such expansion is not always fully aligned with Qur'anic and jurisprudential sources. From a criminal policy perspective, moharebeh carries severe and diverse punishments intended to allow the judge to select the most appropriate sanction based on the offender's intent, the consequences of the act, and the degree of threat to public security. While moharebeh in Iran parallels "crimes against state security" in conventional legal systems, its foundations are distinctly religious.

Ultimately, this study, through an examination of scriptural, jurisprudential, and statutory sources, seeks to address fundamental questions: To what extent does the contemporary legal definition of moharebeh in the 2013 Islamic Penal Code correspond with its Qur'anic and jurisprudential meaning? Is the expansion of its scope to include non-religiously motivated acts such as armed theft or smuggling consistent with Islamic legal principles? And finally, does the current adjudicatory system provide the necessary conditions for accurately establishing the elements of moharebeh in accordance with jurisprudential standards? Addressing these issues may contribute to more precise interpretations and potential future reforms of Iran's criminal legislation.

Method

This research adopts a library-based (documentary) method. The analysis is conducted through the examination of Qur'anic verses, hadith sources, classical texts of Imami jurisprudence, and the criminal laws of Iran across three legislative periods: the Law of Hudud and Qisas and Its Regulations (1982), the Islamic Penal Code (1991), and the Islamic Penal Code (2013).

Results

The study indicates that the concept of moharebeh originates from verse 33 of Surah al-Ma'idah and, within Imami jurisprudence, is defined as a crime that threatens public security. An examination of the historical evolution of legislation shows that, in certain periods, the legislator

has deviated from the original Qur'anic meaning of moharebeh and expanded its scope. In some instances, such expansion appears inconsistent with the principle of strict interpretation applied to hudud crimes. Nevertheless, the findings also reveal that Imami jurisprudence has played a significant role in shaping the legal provisions related to moharebeh within Iran's criminal justice system.

Conclusion

The jurisprudential and legal examination of moharebeh demonstrates that this offense has undergone significant historical and conceptual evolution. In Imami (Jafari) jurisprudence, moharebeh is a divinely ordained ḥadd offense, realized through two essential elements: the use of armed force and the intention to cause corruption on earth (ifsad fi al-ard). Its underlying purpose is to safeguard public security and protect religious values. Following the Islamic Revolution, the Iranian legislature sought to harmonize the jurisprudential concept of moharebeh with the structure of modern criminal law; however, in certain instances such as expanding its scope to include armed robbery or armed smuggling this alignment has diverged from Qur'anic and jurisprudential foundations. Imami jurisprudence emphasizes a narrow interpretation and the strict establishment of the offender's corrupt intent, in order to prevent the conflation of ḥadd offenses with tazir crimes. In Iranian criminal policy, moharebeh carries the most severe punishments, yet there remains a need for clearer standards to ensure proportionality between the act committed and the punishment imposed.

From a social and human-rights perspective, a balance must be maintained between safeguarding public security and upholding religious principles and criminal justice standards. An overly expansive definition of moharebeh risks undermining justice and weakening public trust in the judicial system. Ultimately, moharebeh is a religious and moral concept whose underlying philosophy of criminalization differs fundamentally from offenses such as terrorism or armed rebellion. Accordingly, a more precise clarification and reevaluation of its elements and applications is essential for strengthening the coherence of Islamic criminal law and promoting justice.

Author Contributions

The author contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

Thanks and appreciation have not been expressed.

Ethical Considerations

The author strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declare no conflict of interest.

تحلیل فقهی و حقوقی محاربه (فقه امامیه)

جعفر کوشا

دانشیار، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: J_Kousha@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی،</p> <p>تاریخچه مقاله:</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۷</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۲۷</p> <p>کلیدواژه‌ها: محارب، محاربه، حدود، قانون مجازات اسلامی</p>	<p>هدف: هدف این پژوهش بررسی پیشینه‌ی فقهی و تاریخی جرم محاربه و تطبیق مبانی فقه امامیه با مباحث حقوقی آن در قوانین کیفری ایران، به‌ویژه قانون مجازات اسلامی است. این مطالعه می‌کوشد نشان دهد که چگونه مبانی فقهی، مفاهیم و مصادیق محاربه را در روند تدوین قوانین کیفری تحت تأثیر قرار داده‌اند.</p> <p>روش پژوهش: روش تحقیق در این مقاله، کتابخانه‌ای است. تحلیل‌ها بر پایه‌ی منابع قرآنی، روایی، متون فقه امامیه و همچنین قوانین کیفری ایران در سه دوره‌ی تقنینی ۱۳۶۱، ۱۳۷۰ و ۱۳۹۲ صورت گرفته است.</p> <p>یافته‌ها: مطالعه نشان می‌دهد که:</p> <ul style="list-style-type: none"> - مفهوم محاربه ریشه در آیه ۳۳ سوره مائده دارد و در فقه امامیه به‌عنوان جرمی که امنیت عمومی را مختل می‌کند تعریف شده است. - بررسی تطور تاریخی قوانین نشان می‌دهد که قانونگذار در برخی دوره‌ها از معنای اصیل قرآنی محاربه فاصله گرفته و دچار توسعه‌ی مصادیق شده است. - این توسعه در برخی موارد با اصل «تفسیر مضیق» در جرایم حدی ناسازگار است. - با وجود این، در برخی موارد، فقه امامیه نقش روشنی در شکل‌گیری مقررات مربوط به محاربه در نظام کیفری ایران داشته است. <p>نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که هرچند محاربه مفهومی با ریشه‌ی قرآنی است، اما در فرآیند قانون‌گذاری در ایران، برداشت‌ها و تفسیرهای مختلفی از آن ارائه شده است. در برخی دوره‌ها، توسعه‌ی مصادیق فراتر از مبانی فقهی صورت گرفته و موجب فاصله از معنای دقیق فقهی و قرآنی این جرم شده است؛ با این حال، تأثیر فقه امامیه در ساختار کلی جرم‌انگاری محاربه در قوانین کیفری کاملاً مشهود است.</p>

استناد: کوشا، جعفر. (۱۴۰۴). تحلیل فقهی و حقوقی محاربه (فقه امامیه). *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (ویژه نامه) ۴، ۱-۱۸.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2083137.1636>

© نویسنده.

ناشر: دانشگاه لریستان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2083137.1636>

مقدمه

در نظام حقوق کیفری اسلام، مفاهیمی وجود دارد که فراتر از جرم‌انگاری به معنای مصطلح در نظام‌های حقوقی عرفی‌اند؛ مفاهیمی که ریشه در نصوص دینی، مبانی فقهی و موازین شرعی دارند و هدف آن‌ها نه صرفاً حفظ نظم عمومی، بلکه پاسداری از اساس دین و ارزش‌های الهی است. یکی از این مفاهیم بنیادین، عنوان «محاربه» است؛ جرمی که در عین حال ریشه در قرآن کریم دارد، در بُعد اجتماعی و حقوقی نیز ابعاد گسترده‌ای یافته است. از منظر فقهی، محاربه از جمله جرایم حدی محسوب می‌شود که مجازات آن توسط شارع مقدس تعیین شده است و به هیچ‌وجه قابل تخفیف یا تبدیل توسط قاضی نیست. این ویژگی، ضرورت تحلیل دقیق، جامع و علمی این عنوان را دوجندان می‌کند؛ زیرا هرگونه تفسیر ناصواب از مفهوم محاربه، ممکن است منجر به صدور احکام کیفری مغایر با موازین شرع و اصول عدالت کیفری شود.

در ادبیات قرآنی، واژه محاربه نخستین بار در آیه ۳۳ سوره مائده به کار رفته است: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا...﴾ در این آیه، محاربه به معنای جنگ با خدا و رسول و سعی در فساد در زمین تفسیر شده است. مفسران و فقهای امامیه در طول قرون متمادی، با استناد به این آیه، مفهوم محاربه را به اقدام مسلحانه‌ای که موجب ناامنی و اخلال در نظام اجتماعی شود، تعبیر کرده‌اند.^۱ از دیدگاه فقه امامیه، تحقق عنوان محاربه مستلزم وجود دو عنصر اساسی است: نخست، «حمل سلاح» و دوم، «قصد افساد در زمین». به بیان دیگر، صرف درگیری یا منازعه مسلحانه میان اشخاص کافی برای تحقق جرم محاربه نیست، مگر آنکه هدف مرتکب، ایجاد فساد و اخلال در امنیت عمومی باشد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، قانونگذار با الهام از فقه امامیه و بر اساس اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸^۲، که مقرر می‌دارد کلیه قوانین باید بر مبانی اسلامی استوار باشند، مفهوم محاربه را وارد قانون مجازات اسلامی کرد. نخستین بار در ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱^۳، به تعریف جرم محاربه اختصاص یافت و مقرر شد: «هرکس که برای ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم دست به اسلحه ببرد، محارب می‌باشد.» این تعریف با اندکی تغییر در ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰^۴ تکرار شد، با این تفاوت که در آن، به محاربه با افساد فی الارض، به‌عنوان یک جرم واحد اشاره شد. نهایتاً در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مقنن با تفکیک مجدد این دو عنوان، در ماده ۲۷۹ تصریح کرد: «محاربه عبارت است از کشیدن سلاح به قصد جان، مال یا ناموس مردم یا ارباب آن‌ها به نحوی که موجب ناامنی در محیط گردد.» این تحولات قانونی، بیانگر تلاش قانونگذار برای تطبیق مفهوم فقهی محاربه با مقتضیات حقوق کیفری مدرن و در عین حال حفظ اصالت دینی آن است.

۱. المیزان، علامه طباطبایی، محمدحسین

۲. اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸: «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزائی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر این‌ها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهای شورای نگهبان است.»

۳. ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱: «هرکس که برای ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم دست به اسلحه ببرد، محارب می‌باشد.»

تبصره ۱- میان سلاح سرد و سلاح گرم فرقی نیست.

تبصره ۲- کسی که به روی مردم سلاح بکشد ولی در اثر ناتوانی موجب هراس هیچ فردی نشود، محارب نیست.

تبصره ۳- کسی که سلاح خود را به سوی یک یا چند نفر مخصوصی بکشد و جنبه عمومی نداشته باشد، محارب نیست.

تبصره ۴- هر فرد یا گروهی که برای مبارزه با محاربین و از بین بردن فساد در زمین دست به اسلحه برند، محارب نیستند.»

۴. ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰: «هرکس که برای ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم دست به اسلحه ببرد و مفسد فی الارض می‌باشد.»

تبصره ۱- کسی که بر روی مردم سلاح بکشد ولی در اثر ناتوانی موجب هراس هیچ فردی نشود محارب نیست.

تبصره ۲- اگر کسی سلاح خود را با انگیزه عداوت شخصی به سوی یک یا چند نفر مخصوص بکشد و عمل او جنبه عمومی نداشته باشد محارب محسوب نمی‌شود.

تبصره ۳- میان سلاح سرد و سلاح گرم فرقی نیست.»

از منظر جرم‌شناختی، محاربه به‌عنوان جرمی علیه امنیت عمومی، در زمره جرایم خاصی قرار می‌گیرد که اثر آن صرفاً بر یک فرد معین محدود نمی‌شود، بلکه متوجه کل جامعه است. هدف نهایی مرتکب محاربه، ایجاد ترس، آشفتگی و سلب آرامش از فضای عمومی جامعه است؛ به همین سبب، این جرم از حیث تهدیدی که متوجه نظم عمومی و نظام اجتماعی می‌کند، در کنار جرایمی همچون افساد فی الارض، بغی و تروریسم قابل بررسی است. با این حال، تفاوت اساسی محاربه با تروریسم یا شورش در این است که در محاربه، عنصر «قصد مقابله با احکام و نظام الهی» نقش محوری دارد و جنبه دینی و الهی آن پررنگ‌تر است.

در فقه امامیه، مباحث مربوط به محاربه ذیل باب حدود مطرح می‌شود. فقهائانی چون شیخ طوسی در المبسوط، علامه حلی در قواعد الاحکام، شهید ثانی در مسالک الافهام و امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله، هریک با بیانی متفاوت اما ماهیتاً مشابه، محاربه را حمل سلاح برای ترساندن مردم و اخلال در امنیت جامعه دانسته‌اند. برخی فقهاء همچون امام خمینی (ره) علاوه بر عنصر مادی، بر عنصر روانی «قصد افساد در زمین» نیز تأکید کردند و معتقدند بدون احراز این قصد، عنوان محاربه صدق نمی‌کند. در واقع، صرف کشیدن سلاح یا تهدید مردم، در صورتی که هدف مرتکب شخصی یا محدود باشد و نه عمومی، از شمول عنوان محاربه خارج است.^۱

تحلیل حقوقی محاربه، در قوانین پس از انقلاب نیز نشان می‌دهد که قانونگذار همواره در تلاش بوده است تا میان مفهوم فقهی و کارکرد اجتماعی جرم، تعادل برقرار کند. در حالی که در قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱ تأکید اصلی بر جنبه عمومی جرم و سلب امنیت مردم است، در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، عنصر «قصد» برجسته‌تر و دایره شمول جرم مضیق‌تر شده است. این تغییر رویکرد، ناشی از تمایل قانونگذار به پرهیز از تفسیر موسع جرایم حدی است؛ چراکه بر اساس قاعده فقهی «الحدود تدرأ بالشبهات»^۲ در صورت وجود شک و تردید، اجرای حد منتفی می‌شود.

با وجود این اصلاحات، همچنان برخی چالش‌ها در تبیین دقیق مفهوم محاربه وجود دارد. از جمله اینکه آیا هر اقدام مسلحانه علیه امنیت عمومی، فارغ از انگیزه مذهبی یا سیاسی، مشمول محاربه است؟ همچنین، آیا افرادی که به قصد سرقت مسلحانه یا راهزنی اقدام به استفاده از سلاح می‌کنند، لزوماً محارب محسوب می‌شوند؟ قانونگذار در ماده ۲۸۱ قانون مجازات اسلامی قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، پاسخ مثبت داد و راهزنان، سارقان و قاچاقچیان را که موجب سلب امنیت مردم شوند، محارب دانست. این توسعه مفهوم، گرچه از نظر حفظ امنیت عمومی قابل دفاع است، اما از حیث انطباق با منابع قرآنی و فقهی جای بحث دارد؛ زیرا در منابع اولیه، محاربه ناظر بر مقابله با دین و اجرای احکام الهی است، نه صرف تهدید امنیت مادی جامعه.

از منظر سیاست جنایی، جرم محاربه جایگاهی خاص دارد. قانونگذار در برابر این جرم، مجموعه‌ای از مجازات‌های سنگین و بازدارنده را پیش‌بینی کرده است؛ از جمله اعدام، به‌دارآویختن، قطع دست و پا به‌صورت مخالف و تبعید (بر اساس آیه ۳۳ سوره مائده). این تنوع مجازات‌ها بیانگر آن است که شارع مقدس، به تناسب شدت جرم و آثار اجتماعی آن، اختیار تعیین نوع مجازات را به حاکم اسلامی واگذار کرده است. در نتیجه، قاضی باید با توجه به قصد مرتکب، آثار جرم و میزان اخلال در امنیت عمومی، مناسب‌ترین مجازات را انتخاب کند.

از حیث تطبیقی نیز، می‌توان گفت که محاربه در ایران مانند «جرم علیه امنیت دولت» در نظام‌های عرفی است، اما برخلاف آن‌ها، ریشه در مبانی دینی دارد و جنبه الهی‌اش غلبه می‌کند. در این چهارچوب، بررسی فقهی و حقوقی محاربه نه تنها از حیث فهم دقیق قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، بلکه از جهت هماهنگی نظام عدالت کیفری اسلامی با اصول حقوق بشر اسلامی و قواعد فقه جزائی اهمیت بسزایی دارد.

در نهایت، پژوهش حاضر با تکیه بر منابع قرآنی، روایی و فقهی و همچنین تحلیل مواد قانونی مرتبط، تلاش دارد ضمن واکاوی دقیق مبانی محاربه، به سؤالات بنیادینی پاسخ دهد: آیا مفهوم امروزی محاربه در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، با معنای قرآنی و فقهی آن هم‌خوانی دارد؟ آیا توسعه مصادیق محاربه به رفتارهای غیرمذهبی (مانند سرقت و قاچاق مسلحانه) منطبق بر مبانی شرعی است؟ و نهایتاً، آیا در نظام دادرسی کنونی، شرایط لازم برای احراز دقیق عناصر جرم محاربه بر اساس اصول فقهی

۱. تحریرالوسیله، امام خمینی (ره)، ج ۲، کتاب الحدود، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۰۰

۲. ماده ۲۸۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲: «راهزنان، سارقان و قاچاقچیان که دست به سلاح ببرند و موجب سلب امنیت مردم و راه‌ها شوند محارب‌اند.»

فراهم است؟ پاسخ به این پرسش‌ها نه تنها می‌تواند به فهم دقیق‌تر این عنوان مجرمانه کمک کند، بلکه راهگشای اصلاحات احتمالی در قوانین کیفری آینده نیز خواهد بود.

بدنه اصلی پژوهش

در آغاز انقلاب اسلامی، نظر بر این بود که حقوق کیفری با رویکرد فقهی (فقه امامیه) دگرگون شود. چون جرایم علیه امنیت عمومی در فصل اول از باب دوم قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴، تحت عنوان «در جنحه و جنایت بر ضد امنیت مملکت»، درج شده بود و مفاهیم فقهی باید به نحوی در عناوین مجرمانه گنجانده می‌شدند، فقهای حوزه علمیه با ترجمه باب‌های حدود، قصاص و دیات موجبات تدوین پیش‌نویس قوانین کیفری را، که در بردارنده مفاهیم فقهی بودند، فراهم کردند که پس از تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۵۸، باتوجه به اصل چهارم، در سال‌های ۱۳۶۱ و ۱۳۶۲ به ترتیب «قانون حدود و قصاص و مقررات آن» و «قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)» با عناوین حدود، قصاص، دیات و تعزیرات به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. از این تاریخ، مفاهیم فقهی از جمله مفهوم «محاربه» در بخش حدود در ادبیات حقوق جزائی وارد و تحت عنوان مجرمانه محاربه و افساد فی الارض از جمله عناوین مجرمانه قرار گرفت.

حال، سؤال اینکه آیا مبنا و بنیاد محاربه یک مفهوم فقهی است و باید بر اساس قرآن کریم و مبانی فقهی (فقه امامیه) به عنوان جرم در قوانین منظور شود؟

تحلیل فقهی محاربه

تحلیل مفهوم محاربه از منظر قرآن کریم

در آیه ۳۳ سوره مبارکه مائده^۱ شارع مقدس از واژه محاربه استفاده کرده و در تفسیر لغوی، به معنای جنگیدن و جنگ‌افروزی و محارب کسی است که با دین و اصول شرعی به منظور ممانعت از اجرای آن، می‌جنگد.

با عنایت به تفاسیر معتبر از آیه پیش گفته، شأن نزول این آیه مبتنی بر جماعتی است که پس از ایجاد امکانات و رفاه برای آنان توسط پیامبر عظیم‌الشأن (ص)، ضمن ناسپاسی، تخریب و کشتار و شورش کردند و سعی داشتند، در نظم عمومی اخلال و در اجرای قوانین اسلامی ممانعت ایجاد کنند. اما نکته قابل توجه و مورد مناقشه این است که نمی‌توان مرتکب را به صرف یا به محض اینکه جنگی را شروع می‌کند محارب دانست، چراکه به دنبال عبارت «یحاربون الله و رسوله» آمده است که «یسعون فی الارض فسادا» را بیان فرمودند.

پس باتوجه به تفاسیر و دقت کافی برای وصف عنوان گناه به شخص محارب باید دو شرط لحاظ شود:

- ۱- جنگ با دین خدا و قوانین اسلامی و همچنین با مقررات مبتنی بر سنت حضرت محمد (ص)؛
- ۲- کوشش و تلاش برای فساد در محیط ارتكابی عمل جنگیدن.

لذا تحقق وصف گناه کبیره در این آیه در عالم خارج مبتنی بر عناصر و شرایط ذیل است:

- عنصر قانونی: نص آیه

- عنصر مادی: فعل و اقدامات در رفتار متضمن جنگیدن و رفتار مبتنی بر فساد در محیط

- عنصر روانی: علم و عمد (سوءنیت عام) و آگاهی از اینکه این عمل در رفتار او موجب فساد در محیط وقوع جرم خواهد شد (سوءنیت خاص)

۱. ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

کیفر آنان که با خدا و پیامبرش می‌جنگند، و در زمین به فساد و تباهی می‌کوشند، فقط این است که کشته شوند، یا به دارشان آویزند، یا دست راست و پای چپشان بریده شود، یا از وطن خود تبعیدشان کنند. این برای آنان رسوایی و خواری در دنیا است، و برای آنان در آخرت عذابی بزرگ است.

شرایط:

- منظور از محاربه، حمل و ظاهر کردن سلاح و به تعبیری اقدام مسلحانه است - اقدام مسلحانه، نه تنها باید در راستای ایجاد مانع در اجرای قوانین الهی باشد، بلکه به طور خاص باید قصد بر آن احراز شود. هر اقدام نظامی یا مسلحانه که در چهارچوب اخلال در اجرای قوانین الهی نباشد محاربه نیست.

- محاربه مشروط به اراده بر افساد در محیط جرم است؛ بنابراین، عنصر روانی دو جزء دارد و عنصر مادی هم مرکب است. محاربه در آیه ۳۳ سوره مائده، به شکلی در نظر گرفته شده است که باید موجب افساد شود. کوشش مرتکب به دنبال ایجاد موانع در اجرای قوانین الهی و سنت پیامبر باید از طریق و به روش مسلحانه باشد.

نتیجه آنکه در نظام فقهی مبتنی بر قرآن، تحقق اصطلاح محاربه منوط به دو شرط است که هر دو باید وجود داشته باشند: ۱- گرفتن سلاح، به قصد مبارزه با احکام و قوانین اسلام و مبارزه توأمان با احکام مبتنی بر سنت؛ ۲- منظور غایی و هدف نهایی گرفتن سلاح، این است که در محیط برای مردم فساد ایجاد شود. از آنجاکه قوانین و موازین اسلامی بر پایه اصلاح امور مسلمین قرار داده شده و هدف از اجرای قوانین، ایجاد صلح و آرامش در جامعه است اقدام نظامی به منظور عدم اجرای قوانین اسلامی خود نتیجتاً فسادانگیز و فسادآور خواهد بود.

مفهوم فقهی محاربه از منظر روایی

در بیانات معصومین (ع) و در کتب فقهی، از جمله کتاب وسایل الشیعه، می توان استنباط کرد که در میان فقهای متأخر، متقدم و معاصر باور بر آن است که از نظر معصوم، کسی که سلاح خود را به منظور ترساندن مردم آماده یا ظاهر کند و مردم هم از این اقدام و رفتار مرتکب بترسند محارب در نظر گرفته می شود.^۱

﴿مَنْ شَهَرَ أَوْ جَهَرَ أَوْ جَوَّدَ سِلَاحًا لِإِخَافَةِ النَّاسِ﴾ کسی که سلاح را بکشد و یا آماده کند و یا ظاهر و عیان کند به منظور اینکه مردم را بترسند محارب است. قصد ترساندن مردم از طریق نشان دادن یا کشیدن و یا آماده کردن سلاح به شرط منتج شدن به ترس مردم محاربه تلقی می شود.

همچنین صاحب جواهر الکلام می فرماید: ﴿والمدار علی قصد الإخافة الذی یتحقق به الفساد فی الأرض ، فلو اتفق خوفهم منه من غیر أن یقصد فلیس بمحارب﴾ «مراد، قصد ترساندن است که به فساد در زمین می انجامد. اگر اتفاقاً بی اینکه او [متهم به محاربه] قصد [ترساندن] داشته باشد، [مردم] از آن بترسند، محارب نیست.»^۲

بسیاری از فقهاء، از همین عبارت برای تعریف مفهوم محاربه بهره برده اند و نکته اساسی این است که در قرآن (آیه ۳۳) سوره مائده سخن از مبارزه با احکام و قوانین اسلامی که توسط خداوند و پیامبر او وضع شده، آمده است و سخنی از مردم نشده است و موضوع اخافه و ترساندن مردم نیز در آیه نیامده است.

در نظر صاحب تحریر الوسیله در مسئله ۱ از فصل ششم، در حد محاربه، محارب کسی است که شمشیرش را برهنه یا آن را تجهیز می کند تا مردم را بترساند و می خواهد در زمین افساد کند.^۳

۱. وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۱۸، باب حد المحارب، دار احیاء التراث العربی، بیروت

۲. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، شیخ محمدحسن نجفی، ج ۴۱، مبحث حد محاربه، دار احیاء التراث العربی، بیروت

۳. (مسئله ۱): المحارب: هو کل من جرد سلاحه أو جهزه لإخافة الناس وإرادة الإفساد فی الأرض؛ فی بر کان أو فی بحر، فی مصر أو غیره، لیلاً أو نهاراً. ولا یشترط کونه من أهل الریبه مع تحقق ما ذکر، ویستوی فیہ الذکر والانتی، وفی ثبوتہ للمجرد سلاحه بالقصد المزبور مع کونه ضعیفاً- لا یتحقق من إخافته خوف لأحد- إشکال بل منع. نعم لو کان ضعیفاً لکن لا یجوز لا یحقق الخوف من إخافته، بل یتحقق فی بعض الأیحان والأشخاص، فالظاهر کونه داخلاً فیہ. ﴿

«مسئله ۱- محارب کسی است که شمشیرش را برهنه می کند یا آن را تجهیز می نماید تا مردم را بترساند و می خواهد در زمین افساد نماید؛ خواه در خشکی باشد یا در دریا، در شهر باشد یا در غیر آن، شب باشد یا روز. و در صورت تحقق آنچه که ذکر شد، شرط نیست که از اهل ریه (افراد مشکوک و متهم) باشد، و مرد و زن در آن مساوی است. و در ثبوت آن بر کسی که با قصد مذکور، سلاحش را بکشد در حالی که شخص ضعیفی است که از ترساندنش، برای احدی ترس تحقق پیدا نمی کند، اشکال، بلکه منع است. البته اگر ضعیف باشد، ولی نه به حدی که ترس از ترساندن او متحقق نشود، بلکه در بعضی از ایحان و اشخاص تحقق پیدا می کند، ظاهر آن است که داخل در آن می باشد.»

صاحب تحریرالوسیله، امام خمینی (ره)، قید اراده بر افساد در زمین (محل وقوع محاربه) را نهایتاً در تحقق محاربه لازم دانسته و در واقع «یسعون فی الارض فساداً» را به نوعی تعبیر به اراده بر افساد در زمین کرده‌اند.

سؤال اساسی این است که چگونه می‌توان از مبارزه با اجرای احکام اسلام و سنت پیامبر (به‌طور کلی دین اسلام)، این تعبیر را کرد که اگر کسی سلاح را برهنه و یا تجهیز کند می‌توان از «انما جزاء الذین یحاربون الله و رسوله» استفاده و به دنبال آن از اخافه مردم نیز به‌عنوان دومین قید، استنباط کرد؟ از احکام اسلامی و مقررات دینی و موازین شرعی که توسط خداوند متعال و پیامبر در جامعه اسلامی وضع شده است می‌توان تعبیر سلاح کشیدن و عریان کردن آن را استفاده کرد.

محارب از نظر قرآن، کسی است که مانع اجراء و اعمال قوانین اسلامی می‌شود و در این راه می‌کوشد که به فساد منجر شود، اما به نظر فقهاء که از روایات می‌آید، مفهوم و تعریف و وصف دیگری در نظر گرفته می‌شود.

محارب به کسی گفته می‌شود که برای ترساندن مردم سلاح خود را عریان و آماده کند؛ بنابراین، به نظر می‌رسد بین آنچه در آیه آمده است و آنچه فقهاء از روایات استنباط کرده‌اند، تفاوتی اساسی وجود دارد.

مردم و آرامش آنان و احساس امنیت بر جان، ناموس و مال مردم در مجموعه قوانین اسلامی بسیار آمده و تأکید شده است که کسی حق ندارد به جان، ناموس، عرض و مال مردم تعرض و یا آن را تهدید کند، اما تمام قوانین و احکام اسلامی به این موارد (جان، ناموس و مال مردم) محدود نمی‌شود؛ و نکته اساسی اینکه «یسعون فی الارض فساداً» در تعریف آورده نشده است که هر کس سلاح خود را برهنه و یا آماده کند برای ترساندن مردم، و مردم از آن نیز وحشت‌زده شوند و احساس ناامنی کنند محاربه واقع می‌شود. آیا این عمل همان افساد فی الارض و کوشش در افساد فی الارض است؟ اگر سلاح بیرون آمده باشد و از غلاف خود خارج شود و آماده برای ترساندن باشد، آیا همین عمل به‌تنهایی برای افساد فی الارض که شرط دوم تحقق عنوان محاربه است کفایت می‌کند یا اینکه باید منتظر شویم که پس از کشیدن سلاح، جامعه به‌خصوص محیط عمومی محل وقوع بزه، دچار اختلال و بی‌نظمی و اخلال در نظم عمومی واقع شود؟

تحلیل حقوقی و قانونی جرم محاربه

قانونگذار در سال ۱۳۶۱ واژه و مفهوم محاربه را در قانون حدود و قصاص و مقررات آن، به کار برد و ماده ۱۹۶ را به تعریف جرم محاربه اختصاص داد: «هرکس که برای ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم دست به اسلحه ببرد، محارب می‌باشد.» این تعریف در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ با اندکی تغییر در ماده ۱۸۳ تکرار شد، با این تفاوت که در آن، به محاربه با افساد فی الارض به‌عنوان یک عنوان مجرمانه واحد اشاره شد و نهایتاً در سال ۱۳۹۲ در قانون مجازات اسلامی، مواد ۱۷۹ به بعد به محاربه اختصاص یافت.

عناصر و شرایط تحقق محاربه

- عناصر وقوع جرم محاربه به شرح زیر بررسی می‌شود:
- ۱- عنصر مادی (فعل): عبارت است از کشیدن سلاح که این سلاح می‌تواند گرم یا سرد باشد، کشیدن سلاح ترجمه همان واژه جَرَدَ است.
  - ۲- عنصر روانی (سوءنیت عام): قصد کشیدن (قصد در فعل کشیدن) و به دنبال آن قصد ترساندن مردم که با قصد ارباب و یا تهدید به ارباب نسبت به جان، مال و ناموس داشته باشد.
- شرایط وقوع جرم محاربه به شرح زیر است:
- ۱- سلاح در جرم محاربه موضوعیت دارد؛
  - ۲- سلاح باید علنی و ظاهر باشد؛
  - ۳- سلاح باید واقعی باشد؛
  - ۴- سلاح سرد یا گرم موضوع محاربه است (تبصره ۳ ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰)؛

۵- ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم باید قصد مرتکب باشد و واقع شود. محاربه در ماده ۱۸۳ جرمی مقید، علیه امنیت عمومی و در صلاحیت دادگاه انقلاب اسلامی است. ماده ۱۸۳ اشعار می‌دارد، هر کسی که برای ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم دست به اسلحه ببرد محارب و مفسد فی الارض است.

قانون حدود، قصاص و مقررات آن که در تاریخ سوم شهریور ۱۳۶۱ تصویب شد در ماده ۱۹۶ مقرر می‌کند هر کس که برای ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم دست به اسلحه ببرد، محارب است.

در سال‌های اولیه پس از وقوع انقلاب اسلامی، پس از تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اولین قانون در قلمرو کیفری، قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱ بود که سپس در سال ۱۳۷۰ بازبینی و تحت عنوان قانون مجازات اسلامی تصویب شد. البته تغییری در متن ماده انجام نشد، فقط اینکه محارب و مفسد فی الارض تحت یک عنوان در نظر گرفته شد.

قانون حدود و قصاص و مقررات آن، از ماده ۱۹۶ به بعد در تاریخ بیستم مهرماه ۱۳۶۱ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید، در حالی که ماده ۱ تا ۱۹۵ این قانون در تاریخ سوم شهریورماه ۱۳۶۱ به تصویب کمیسیون امور قضائی و حقوقی مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسیده بود.

در قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱، «محارب» به صورت مستقل و در ماده ۱۹۶ پیش‌بینی شد، در حالی که قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ ابتداء طبق اصل هشتادوپنجم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸، در تاریخ هشتم مردادماه ۱۳۷۰ به تصویب کمیسیون امور قضائی و حقوقی مجلس شورای اسلامی رسید و نهایتاً با توجه به ایراد شورای نگهبان قانون اساسی، در تاریخ هفتم آذرماه ۱۳۷۰ با اعمال اصلاحاتی به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید.

پس، مواد ۱ تا ۹۵ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱ به تصویب کمیسیون امور قضائی و حقوقی و مواد ۱۹۶ به بعد به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است.

در ماده ۱۹۶ عنوان مجرمانه محاربه به تنهایی به کار برده شده است. ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید. در این ماده در باب هفتم، محاربه و افساد فی الارض یک عنوان مجرمانه لحاظ شده است. به نظر می‌رسد قانونگذار با توجه به آیه ۳۳ سوره مائده، کوشید ایجاد ارباب در مردم سلب آزادی و امنیت ایشان به دنبال کشیدن سلاح را جزء مهمی از تحقق عنوان محاربه که به افساد فی الارض می‌انجامد، تلقی کند.

به عبارت دیگر، «یسعون فی الارض فساداً» در آیه به گونه‌ای در ماده گنجانده شده که هر کشیدن سلاحی محاربه تلقی نمی‌شود، بلکه دست‌به‌سلاح‌بردن به قصد سلب امنیت و آزادی مردم و ایجاد رعب و هراس که به صورت مقید، یعنی با تحقق در عالم خارج، محاربه محسوب می‌شود؛ بنابراین مفهوم محاربه در ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱، (به مفهوم محاربه و افساد فی الارض) در ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ تغییر یافت.

سپس ماده ۲۷۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، محاربه را کشیدن سلاح به قصد جان و مال یا ناموس مردم یا اربابشان به نحوی که موجب ناامنی در محیط شود تعریف کرد و ماده ۲۸۱ نیز راهزنان، سارقان و قاچاقچیان را که دست به اسلحه ببرند و موجب سلب امنیت مردم و راه‌ها شوند محارب دانست.

با مقایسه ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱، ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ و مواد ۲۷۹ و ۲۸۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، در سال‌های پس از وقوع انقلاب اسلامی ملاحظه می‌شود که قانونگذار، محاربه

۱. اصل هشتادوپنجم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸: «سَمَت نمایندگی قایم به شخص است و قابل واگذاری به دیگری نیست. مجلس نمی‌تواند اختیار قانونگذاری را به شخص یا هیئتی واگذار کند ولی در موارد ضروری می‌تواند اختیار وضع بعضی از قوانین را با رعایت اصل هفتادودوم به کمیسیون‌های داخلی خود تفویض کند. در این صورت این قوانین در مدتی که مجلس تعیین می‌نماید به صورت آزمایشی اجراء می‌شود و تصویب نهایی آن‌ها با مجلس خواهد بود. همچنین مجلس شورای اسلامی می‌تواند تصویب دائمی اساسنامه سازمان‌ها، شرکت‌ها، مؤسسات دولتی یا وابسته به دولت را با رعایت اصل هفتادودوم به کمیسیون‌های ذی‌ربط واگذار کند و یا اجازه تصویب آن‌ها را به دولت بدهد. در این صورت مصوبات دولت نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد. تشخیص این امر به ترتیب مذکور در اصل نودوششم با شورای نگهبان است. علاوه بر این، مصوبات دولت نباید مخالف قوانین و مقررات عمومی کشور باشد و به منظور بررسی و اعلام عدم مغایرت آن‌ها با قوانین مزبور باید ضمن ابلاغ برای اجراء به اطلاع رئیس مجلس شورای اسلامی برسد.»

را ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱، منحصر به فرد در مفهوم فقهی به کار برده و قلمرو و مصادیق و وصف آن را محدود و مضیق در نظر گرفت و در سال ۱۳۷۰، مفهوم محاربه را به تنهایی نپذیرفت بلکه افساد فی الارض را به آن اضافه کرد و محاربه را در صورتی به عنوان یک عمل مجرمانه در نظر گرفت که به افساد فی الارض بینجامد.

در هر دو ماده، ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم با دست بردن به اسلحه پیش بینی شده است؛ بنابراین، در این سال ها مقنن محاربه را به مفهوم مضیق به کار بر و اگر رفتار مرتکب آثار محاربه را داشته ولی از نظر شرایط و عناصر متفاوت باشد، در حکم محاربه تلقی خواهد بود.

قانونگذار در سال ۱۳۹۲، مجدداً به ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱ مراجعه و فقط عنوان محاربه را به کار برد، با این وصف که بعضی از عبارات و واژه ها را حذف و بعضی دیگر را اضافه کرد. قانونگذار، عبارت «قصد جان و مالی یا ناموس مردم یا ارباب آن ها که موجب ناامنی در محیط می گردد» را افزود و عبارت «ایجاد رعب و هراس و سلب آزادی و امنیت مردم» را حذف کرد.

در سال ۱۳۹۲ قصد (سوءنیت خاص) مرتکب محدود و محصور به جان، مال یا ناموس مردم شد؛ و نکته دیگر اینکه این ناامنی باید در محیط عمومی ایجاد شود. اما از سوی دیگر مقنن با توسعه مصادیق محاربه، راهزنان، قاچاقچیان (اعم از هر نوع ارز، سوخت، کالا، انسان و...) و سارقان مسلح را که موجب سلب امنیت مردم و یا راه ها شوند نیز نه اینکه محارب محسوب شوند یا در حکم محاربه باشند، بلکه مستقیماً محارب دانست.

در حالی که سؤال این است: اگر سارق، قاچاقچی یا راهزن مسلح رفتار خود را در محیط عمومی با قصد خاص (عمد خاص) انجام دهد که منجر به سلب امنیت مردم یا راه ها شود، در حالی که چنین قصدی را نداشته باشد، می توان از ماده تفسیر موسع کرد؟ قاعده (الحدود تدرأ بالشبهات) چگونه در اینجا کاربرد دارد؟! و سؤال این است که مقنن به استناد کدام یک از منابع اسلامی به افزایش جلوه های محاربه پرداخته است؟!

آیا می توان در زمان غیبت معصوم (ع) و با وجود قضات مأذون و منصوب و اکثراً غیر مجتهد و در بسیاری از موارد نا آشنا به اصول و قواعد فقهی و استنباطی از مفاهیم شرعی (قرآنی و روایی)، این چنین دست قضات را باز گذاشت؟ چرا قانونگذار هر سارق مسلح را بی اینکه قصد برهم زدن امنیت عمومی را داشته باشد محارب می نامد؟!

اما برگردیم به آیه ۳۳ سوره مائده. با توجه به منابع و مبانی اسلامی، از این ماده به نظر می رسد که محاربه به رفتاری گفته می شود که به منظور مبارزه با اجرای احکام اسلامی و موازین شرعی، که توسط شارع مقدس و بعضاً پیامبر (ص) وضع شده است، انجام شود؛ یعنی مرتکب سعی دارد که با این رفتار در محیط وقوع که این احکام و موازین در حال اجراء هستند، فساد و اختلال ایجاد کند.

تحلیل عنوان مجرمانه (گناه) محاربه از منظر حقوق جزای اختصاصی

عنصر قانونی: نص آیه شریفه سوره مبارکه مائده و روایات معصومین (ع)

عنصر مادی: رفتار مجرمانه در محیط عمومی

عنصر روانی: قصد مبارزه به منظور ایجاد مانع برای اجرای قوانین، احکام و موازین اسلامی (سوءنیت عام) و قصد کوشش کردن به اینکه این مبارزه به افساد منجر شود و اراده بر افساد (سوءنیت خاص)

شرایط:

۱- منظور از مبارزه، اقدام نظامی و مسلحانه است.

۲- آگاهی و آشنایی مرتکب با احکام و موازین اسلامی و شرعی و علم به اینکه مبارزه، به منظور جلوگیری از اجرای احکام است.

۳- محاربه جرمی مستمر است (نه آنی) و در آن اراده بر افساد در محیط عمومی به گونه ای که اقدام نظامی یا مسلحانه در راستای

ایجاد مانع برای اجرام احکام و موازین با کوشش و تلاش مستمر در ایجاد فساد وجود دارد.

۴- محاربه جرمی مقید است.

در فقه امامیه، اغلب فقهاء قایل‌اند که محاربه باید ناظر بر اخلال در امنیت عمومی و ایجاد خوف و رعب در میان مردم باشد، نه صرفاً علیه شخص یا اشخاص معین. به بیان دیگر، عنصر «عمومیت تهدید» در تحقق جرم شرط است؛ زیرا در غیر این صورت، رفتار مجرمانه صرفاً نوعی درگیری شخصی یا جرم تعزیری مانند تهدید، سرقت مسلحانه یا نزاع خواهد بود. امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله تصریح می‌کند: «من شهر السلاح لإخافة الناس فهو محارب؛ و لا يتحقق المحاربة بإخافة الشخص الواحد» — یعنی کسی که برای ترساندن مردم سلاح بکشد، محارب است و اگر ترس صرفاً نسبت به یک فرد خاص باشد، عنوان محاربه صادق نیست. این عبارت نشان می‌دهد که عنصر «عمومیت در ارباب» شرط لازم تحقق جرم است.

صاحب جواهرالکلام می‌فرماید: «وهو اعتبار قصد الإخافة من حيث أنها كذلك لإرادة الفساد في تحقق المحاربة، فلا يكفي حينئذ قصد إخافة شخص خاص لعداوة أو لغرض من الأغراض وإن لم يكن شرعياً» «این در حالی است که قصد ارباب، تا جایی که به قصد ایجاد فساد در ارتکاب جنگ باشد، مد نظر قرار می‌گیرد. بنابراین، قصد ارباب شخص خاصی به دلیل دشمنی یا به منظور دیگری، حتی اگر مشروع نباشد، [برای تحقق محاربه] کافی نیست.»

از حیث استمرار نیز، فقهاء بر این باورند که محاربه باید به نحوی باشد که اثر آن در نظم عمومی جامعه مشاهده‌پذیر باشد؛ یعنی رفتار مرتکب، منجر به از بین رفتن احساس امنیت در میان عموم مردم شود. اگر اقدام صرفاً در یک موقعیت گذرا و شخصی اتفاق افتد و آثار عمومی بر جای نگذارد، از دایره محاربه خارج است و باید در قالب جرایم تعزیری مانند «سرقت مسلحانه» یا «تهدید به سلاح» بررسی شود.

در مقابل، برخی حقوق‌دانان معاصر با استناد به ماده ۲۸۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، دایره محاربه را گسترده‌تر می‌دانند و معتقدند که صرف حمل سلاح و ایجاد خوف ولو برای مدت کوتاه، در صورت اخلال در امنیت، کفایت می‌کند. آنان به جنبه بازدارندگی محاربه استناد می‌کنند و معتقدند که تنگ‌نظری در تعریف آن، زمینه‌ساز سوءاستفاده و افزایش ناامنی می‌شود. با این حال، از دیدگاه فقهی چنین توسعه‌ای صحیح نیست، زیرا موجب اختلاط حدود با تعزیرات و نقض اصل تفسیر مضیق قوانین کیفری می‌شود.

نکته دیگر آنکه استمرار در محاربه، به معنای تکرار فعل در طول زمان نیست، بلکه یعنی تأثیر ماندگار رفتار بر احساس امنیت عمومی. مثلاً، اگر فردی به گونه‌ای اقدام کند که موجب رعب گسترده در منطقه یا شهر شود، حتی اگر تنها یک بار دست به سلاح برده باشد، عمل او استمرار معنوی دارد و محاربه است. در مقابل، اگر نزاعی شخصی رخ دهد و تأثیر اجتماعی نداشته باشد، هرچند مسلحانه باشد، عنصر استمرار محقق نمی‌شود.

پس، می‌توان نتیجه گرفت که دو شرط «عمومیت تهدید» و «استمرار تأثیر بر امنیت اجتماعی» از ارکان اساسی تحقق محاربه‌اند. قانونگذار در تبیین این دو مفهوم باید شفاف‌تر عمل کند تا مرز میان محاربه، افساد فی الارض و جرایم تعزیری مشابه به روشنی مشخص شود. تفکیک این مرزها، نه تنها در راستای عدالت کیفری و قاعده «الحدود تدرأ بالشبهات» است، بلکه از اجرای مجازات‌های حدی در موارد غیرمنطبق جلوگیری می‌کند.

نتیجه آنکه:

به نظر می‌رسد، قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱ و قوانین مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ و ۱۳۹۲ خورشیدی در خصوص تعریف مفهوم جرم محاربه، با تفسیر آیه ۳۳ سوره مائده و شأن نزول آیه مطابقت ندارد. به خصوص ماده ۲۸۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، که مصادیق محاربه را توسعه داده است.

از نظر منابع قرآنی و روایی، محاربه یک جرم مستمر است و باتوجه به قواعد و اصول حاکم بر حدود (از جمله وجود تردید و شبهه در احراز وقوع جرم) باید کسانی در این عناوین حکم صادر کنند، که با اصول و موازین استنباط فقهی آشنا باشند و در تفسیر مضیق از این مفهوم، فقط به رفتارهایی که با اقدام مسلحانه در جلوگیری از اجرای احکام اسلامی دارد و کوشش برای افساد در جامعه تلقی شود.

نتیجه گیری

بررسی فقهی و حقوقی مفهوم محاربه نشان می‌دهد که این عنوان مجرمانه از حیث تاریخی، فقهی و قانونی مسیری پرفرازونشیب را طی کرده است. در فقه اسلامی، محاربه مفهومی الهی و دارای جایگاهی ویژه در نظام حدود است که هدف اصلی از جرم‌انگاری آن، پاسداری از امنیت عمومی، حفظ نظام اجتماعی و صیانت از ارزش‌های دینی است. بر مبنای آیه ۳۳ سوره مائده، محاربه به معنای جنگیدن با خدا و رسول و ایجاد فساد در زمین تعبیر شده است. فقهای امامیه، با تفسیر این آیه، تحقق جرم محاربه را مشروط به دو عنصر اساسی دانسته‌اند: نخست، «اقدام مسلحانه» به‌عنوان عنصر مادی، و دوم، «قصد افساد در زمین» به‌عنوان عنصر روانی. این دو شرط در کنار هم موجب تحقق جرم می‌شوند و بدون یکی از آن‌ها عنوان محاربه صادق نخواهد بود. از نظر فقهی، محاربه نه صرفاً یک جرم علیه نظم عمومی، بلکه تقابل با حاکمیت الهی و نظام دینی است. در منابع فقهی همچون تحریرالوسیله، وسایل الشیعه و جواهرالکلام، فقهاء تأکید کرده‌اند که هر رفتار خشونت‌آمیز یا تهدیدآمیز را نمی‌توان محاربه دانست، بلکه باید احراز شود که مرتکب با انگیزه ایجاد اخلال در اجرای احکام الهی و برهم‌زدن آرامش جامعه اسلامی اقدام کرده است. بدین ترتیب، فقه امامیه در تعریف محاربه نگاه مضیق دارد و از توسعه غیرمنطقی آن پرهیز می‌کند؛ چراکه قاعده ﴿الحدود تُدرأ بالشبهات﴾ ایجاب می‌کند که در حدود، هرگونه تردید به نفع متهم تفسیر شود.

در نظام قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران، مفهوم محاربه از همان سال‌های نخست انقلاب وارد قوانین کیفری شد. ماده ۱۹۶ قانون حدود و قصاص و مقررات آن مصوب ۱۳۶۱، تعریف اولیه‌ای از جرم محاربه ارائه کرد که اساس آن، ایجاد رعب و هراس در مردم از طریق دست‌بردن به سلاح بود. این تعریف با آنچه در قرآن آمده است تا حدودی منطبق بود، اما عنصر روانی افساد فی الارض در آن تصریح نشده بود. ماده ۱۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ محاربه را با افساد فی الارض تلفیق کرد و بدین ترتیب، دو عنوان متمایز در یک قالب واحد گنجانده شد. این امر در عمل، موجب خلط مباحث میان دو جرم گردید. سرانجام در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مقنن با بازنگری در این مفهوم، محاربه را در ماده ۲۷۹ به‌صورت مستقل تعریف و افساد فی الارض را نیز در مواد جداگانه مطرح کرد.

این سیر تاریخی، نشان می‌دهد که قانونگذار در پی سازگار کردن مفهوم فقهی محاربه با ساختار نوین حقوق کیفری بوده، هرچند در برخی موارد این تلاش با چالش‌های نظری همراه است. مثلاً ماده ۲۸۱ مصادیقی همچون راهزنان، سارقان و قاچاقچیان مسلح را محارب می‌داند؛ با آنکه چنین افرادی الزاماً قصد مقابله با احکام الهی یا افساد در زمین را ندارند و انگیزه آن‌ها بیشتر مالی یا شخصی است. این توسعه مفهومی، از دیدگاه فقهی می‌تواند منجر به خلط میان جرایم تعزیری و حدی شود و با اصل تفسیر مضیق قوانین کیفری منافات دارد.

از منظر جرم‌شناسی اسلامی، محاربه را می‌توان به‌عنوان واکنشی شدید به رفتارهایی دانست که امنیت عمومی جامعه اسلامی را در معرض تهدید قرار می‌دهد. با این حال، فقه امامیه بر عنصر قصد و نیت مرتکب تأکید دارد و جرم محاربه را تنها در صورتی محقق می‌داند، که اقدام مسلحانه با نیت افساد و برهم‌زدن نظم عمومی باشد، نه صرفاً برای انتقام‌گیری، سرقت یا اهداف شخصی. این تمایز فقهی باید در قوانین موضوعه نیز منعکس شود تا از صدور احکام حدی در مواردی که صرفاً جنبه تعزیری دارند، جلوگیری شود.

از حیث سیاست جنایی، جرم محاربه در نظام حقوقی ایران دارای شدیدترین مجازات‌هاست؛ از جمله اعدام، به‌دار آویختن، قطع دست و پا به‌صورت مخالف و تبعید. این تنوع مجازات‌ها که از آیه ۳۳ سوره مائده اخذ شده است، به قاضی اختیار می‌دهد تا متناسب با شدت جرم، نوع مجازات را انتخاب کند. اما از دیدگاه حقوق کیفری معاصر، ضرورت دارد معیارهای روشن‌تری برای تعیین تناسب میان عمل ارتكابی و مجازات مقرر شود تا از صدور احکام غیرمتوازن جلوگیری گردد.

از دیدگاه اجتماعی و حقوق بشری، جرم محاربه چالشی دوگانه ایجاد می‌کند؛ از یک سو، باید امنیت جامعه حفظ شود و از سوی دیگر، نباید به بهانه مقابله با ناامنی، حدود الهی بناحق اجراء شود. رعایت اصل قانونی‌بودن جرایم و مجازات‌ها، اصل تناسب جرم و

مجازات، و قاعدهٔ «الحدود تدرأ بالشبهات» می‌تواند میان این دو ضرورت تعادل ایجاد کند. در غیر این صورت، گسترش بیش از اندازهٔ دایرهٔ شمول محاربه می‌تواند به تضعیف عدالت کیفری و بی‌اعتمادی عمومی به نظام قضائی منجر شود.

از نظر تطبیقی، در نظام‌های حقوقی غیر اسلامی، جرایمی نظیر تروریسم، شورش مسلحانه یا اقدام علیه امنیت ملی ممکن است از نظر ظاهری با محاربه شباهت داشته باشند، اما از نظر مبانی و فلسفهٔ تقنین تفاوتی بنیادین وجود دارد. محاربه در نظام اسلامی بیش از آنکه یک جرم سیاسی یا امنیتی باشد، جرمی اخلاقی و دینی است که بر قصد مقابله با احکام الهی و فساد در زمین استوار است. این جنبهٔ الهی، آن را از سایر جرایم مشابه متمایز می‌سازد و در تفسیر و تطبیق آن باید همواره مبانی فقهی و اصول شرعی را محور قرار داد.

در مجموع، بررسی تطور تاریخی و فقهی جرم محاربه نشان می‌دهد که با وجود تلاش قانونگذار برای انطباق قوانین کیفری با منابع شرعی، هنوز هم نیاز به بازنگری و تبیین دقیق‌تر مفاهیم و مصادیق وجود دارد. شفاف‌سازی حدود و ثغور این جرم نه تنها موجب انسجام حقوق کیفری اسلامی می‌شود، بلکه اعتماد عمومی به عدالت قضائی را نیز تقویت می‌کند.

پیشنهادها

۱. بازنگری در مواد ۲۷۹ تا ۲۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، به منظور رفع ابهام میان جرم محاربه و افساد فی الارض و تفکیک دقیق مصادیق آن‌ها بر مبنای مبانی فقهی امامیه.
۲. تدوین دستورالعمل قضائی ویژه برای تبیین شرایط تحقق قصد افساد در زمین، به گونه‌ای که قضات در تشخیص سوءنیت خاص مرتکب، معیارهای مشخص و مستندی در اختیار داشته باشند.
۳. تدوین آیین‌نامهٔ آموزشی برای قضات و دادستان‌ها در حوزهٔ فقه جزائی و تفسیر مضیق حدود، با تأکید بر قاعدهٔ «الحدود تدرأ بالشبهات» و مبانی استنباط فقهی امامیه.
۴. احیای نقش فقهای مشاور در دیوان عالی کشور در پرونده‌های حدی مرتبط با محاربه، به‌ویژه در مواردی که موضوع از حیث فقهی محل اختلاف است.
۵. پرهیز از تفسیر موسع در پرونده‌های امنیتی و تمایز دقیق میان جرایم تعزیری علیه امنیت عمومی (مانند تروریسم، سرقت مسلحانه، یا شورش) و جرم حدی محاربه، تا از اجرای مجازات‌های حدی در مصادیق غیرمنطبق جلوگیری شود.
۶. ایجاد بانک جامع آرای قضائی مرتبط با محاربه، به منظور یک‌سان‌سازی رویهٔ قضائی و تسهیل پژوهش‌های تطبیقی بین فقه و قانون.
۷. مطالعهٔ تطبیقی محاربه و تروریسم در نظام‌های حقوقی بین‌المللی، با هدف تبیین جایگاه این جرم در حقوق معاصر و ارائهٔ الگوی اسلامی در مقابله با جرایم علیه امنیت عمومی.
۸. توجه به سیاست‌های پیشگیرانه از قبیل آموزش، فرهنگ‌سازی و عدالت اجتماعی، چراکه ریشهٔ بسیاری از رفتارهای خشونت‌بار ناشی از نابرابری و بی‌عدالتی اجتماعی است.
۹. بازتعریف مفهوم «افساد فی الارض» در ارتباط با محاربه، تا مرز این دو عنوان مجرمانه برای محاکم و پژوهشگران روشن‌تر شود.
۱۰. پیشنهاد اصلاح بندهای مربوط به محاربه، در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و الزام به ارجاع پرونده‌های مرتبط با این جرم به شعب خاص و قضات آشنا با مبانی فقهی و حقوقی حدود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسنده در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده به تنهایی مسئول مفهوم‌پردازی، نگارش و بازبینی مقاله است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسنده، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسنده این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

- امام خمينى. (١٤٠٠). تحرير الوسيله (ج ٢، كتاب الحدود). تهران: مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى.
- حر عاملى، محمد بن حسن. وسائل الشيعه (ج ١٨، باب حد المحارب). بيروت: دار احياء التراث العربى.
- حلى، حسن بن يوسف (علامه حلى). قواعد الأحكام فى معرفه الحلال و الحرام (ج ٢، مبحث الحدود). قم: مؤسسه النشر الإسلامى.
- قرآن كريم.
- شهيد ثانى، زين الدين بن على. شرح اللمعه (ج ٩، باب حد محاربه). بيروت: دار احياء التراث العربى.
- شهيد ثانى، زين الدين بن على. مسالك الأفهام (ج ١٤، كتاب الحدود). قم: مؤسسه النشر الإسلامى.
- طوسى، محمد بن حسن. المبسوط فى فقه الإماميه (ج ٨، مبحث الحدود). تهران: دارالكتب الإسلاميه.
- طوسى، محمد بن حسن. تهذيب الأحكام (ج ١٠، باب حدود المحاربين). تهران: دارالكتب الإسلاميه.
- كلينى، محمد بن يعقوب. الكافى (ج ٧، كتاب الحدود). تهران: دارالكتب الإسلاميه.
- نجفى، محمدحسن. جواهر الكلام فى شرح شرائع الإسلام (ج ٤١، مبحث حد محاربه). بيروت: دار إحياء التراث العربى.

References

- Ardabili, M. A. (2020). Specific criminal law (Vol. 2, 16th ed.). Mizan Publications.
- Bassiouni, M. C. (2019). Crimes and justice in Islamic law. Cambridge University Press.
- Ghobadi, N. (2022). The evolution of the concept of moharebeh in Iranian legislation. *Journal of Islamic Jurisprudence and Law Research*, (31).
- Hashemi Shahroudi, S. M. (2019). The crime of moharebeh in Islamic jurisprudence and Iranian criminal law. *Journal of Jurisprudence Studies*, (21), Summer.
- Hoseinipour, E. (2023). Jurisprudential analysis of the rule “hudud are repelled by doubts”. *Journal of Jurisprudence and Principles of Law*, (55), Winter.
- Jafari Langaroudi, M. J. (2022). Terminology of law (32nd ed.). Ganj-e Danesh Publications.
- Kamali, M. H. (2003). Principles of Islamic jurisprudence. Islamic Texts Society.
- Kolayni, M. ibn Yaqub. (n.d.). Al-Kafi (Vol. 7, Kitab al-Hudud). Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Najafi, M. H. (n.d.). Jawahir al-kalam fi sharh sharai al-Islam (Vol. 41, Section on the punishment of moharebeh). Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut.
- Norbaha, R. (2023). Fundamentals of general criminal law (20th ed.). Dadgostar Publications.
- Oxford Islamic Studies. (2020). Quran and criminal justice in Islam. Oxford University Press.
- Rasemi, A. (2021). Comparative study of the crime of moharebeh in Imami jurisprudence and the Islamic Penal Code. *Quarterly Journal of Criminal Law Studies*, (45), Spring.
- Reinhart, K. (1995). Before revelation: The boundaries of Muslim moral thought. State University of New York Press.
- Sabouri, M. (2021). Analysis of the crime of moharebeh and its relationship with corruption on earth. *Criminal Law Knowledge Journal*, (12), Winter.
- Schacht, J. (1982). An introduction to Islamic law. Oxford University Press.
- Shams al-Din, Z. (al-Shahid al-Thani). (n.d.). Sharh al-lumah (Vol. 9, Section on moharebeh). Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Tabrizi, Z. al-Din (al-Shahid al-Thani). (n.d.). Masalik al-afham (Vol. 14, Kitab al-Hudud). Islamic Publishing Institute, Qom.
- Tusi, M. ibn Hasan. (n.d.). Al-mabsut fi fiqh al-Imamiyyah (Vol. 8, Section on hudud). Dar al-Kutub al-Islamiyyah, Tehran.
- Tusi, M. ibn Hasan. (n.d.). Tahdhib al-ahkam (Vol. 10, Chapter on the punishments for moharebeh). Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Helli, A. (Allamah). (n.d.). Qawaid al-ahkam fi marifat al-halal wa-al-haram (Vol. 2, Section on hudud). Islamic Publishing Institute, Qom.
- Khomeini, R. (Ayatollah Imam). (2021). Tahrir al-wasila (Vol. 2, Kitab al-Hudud). The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeinis Works.
- Sajadinia, H. (2023). Moharebeh and terrorism in Iran’s criminal system. *Judicial Law Journal*, (87), Autumn.
- The Holy Quran.
- al-Hurr al-Amili, M. (n.d.). Wasail al-shiah (Vol. 18, Chapter on the punishment of moharebeh). Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut.